

Нохчийн маттахь, нохчийн махкахь (2-г1а дакъа)

3 сурт

Зайнаъ . Кхин д1а цунна т1ехь латтийна къизаллаш ма йийцалахь, соьга лалур дац хьуна иза.

АСПИРАНТ. Мухха а делахь а, вайна хаа дезаш ду-кх иза...Иштта та1зар латтош, цхьана набахти чуьра кхечу воккхуш, цкъа Москох д1авуьгуш, юха цигара ц1а валош, (цкъа тоьпаш тоха д1а а х1оттийра Авторханов 1абдурахьман), боцу бехк т1елаца бохуш, ницкъ бира дехачу пхеа шарахь. Т1аккха къизачу 1азапхойн тхьамда Ежов лаьцна чувольлича, шолг1а суд йира цунна.

Х1инцалц цунна т1етеййна бехкаш: контрреволюцин Союзехь дакъалацар, тешам цаларбар, кхиберш д1а а баьхна , цунна т1ехь битира цхьа бехк: Авторхановс язбина белхаш Советан 1едална дуьхьал, цунна зен деш бу, аьлла.

4 сурт

Суьдхо. Гражданин Авторханов! Айхъа Советан Iедална дуйхъал, цунна зен деш йолу киншкеш язъеш, болх бина хилар даре дой ахъ?

Авторханов. Даре ца до. Сан книгаш марксизман-ленинизман лехамашна жоп луш ю.

Прокурор. Ткъа експерто, Илманийн доктаро Сафоновас хъо бакъ вац боху. Дийцал ахъ, Сафонова...

Сафонова. «Революция и контрреволюция в Чечне» боху болх вредительски бу, хIунда аьлча, гражданин Авторхановс цу тIехъ хестабо хIинца, халкъан мостагий бу аьлла, «Iорабаьхна болу : Шляпников, Фигатнер, Гикало, Костерин, кхиберш»...

Авторханов. Алахъа, 1930 шарахъ и киншка айса язъеш, суна мичара хуур дара и хIетахъ цу лоручу, лаккхарчу даржашкахъ болчу нахах 1937 шарахъ «халкъан мостагий» хирг хилар?

Прокурор. И бу-кхий хъан бехк. Хъуо а «халкъан мостагий» хиларе терра, хъуна хIетахъ ца лиъна и «классан мостагий» ма-барра гучубошуш, Сталина вайна ма-хъеххара, сема хила.

Прокурор. Кхин хIумма дуй хъан ала, Сафонова?

Сафонова. Ас сайн експертни заключени тIехъ билгалдаьккхина гражданин Авторхановс шен накъосташца Яндаровца, Мациевца цхъаьна язйина «Нохчийн меттан грамматика» а зене хилар.

Авторханов. Бехк ма биллахь, хьуна нохчийн маттахь деша хаьий?

Сафонова. Ца хаьа.

Авторханов. Хьуна муха хаьа, нохчийн маттахь язйина йолу и грамматика ямарт юйла, хьуна нохчийн маттахь деша хууш а ца хилча?

Сафонова. Ас деша оьшуш а дац, цуьнан авторш «халкъан мостагий» хилча, церан киншка а ямарт хир юй хаьа суна.

Суйдхо. Говгланаш! Говгланаш ма е! Дерриге а кхеташ ду. Авторханов, хьуна тлаьххьара дош ду.

Авторханов. Ас длаьхьедо, со цхьана а хлуманна тлехь бехке цахилар. Цундела дехар ду суйде, со маршаваккхар!

Суйдхо. Суйдо кхиэл йо уголовни кодексан 58 статья ворхлалгачу пунктаца билгалбаьккхина бехк, Авторхановн тлехь хилар тлечлагдан, цунна чохь яккха кхо шо хан тоха а. Амма цо хинцале чохь даьккхина диъ шо сов, цундела Суйдо сацам бо иза маршаваккха.

5 сурт

АСПИРАНТ. Авторханов Іабдурахъман шен доьзалца Соьлжа-Галахъ кхин мехак хІусам а лаяцна, ваха хиира. Хъалхалераниг и чувольлича , Іедало дІаяьккхира...цуьнга кховдош болх бацара, амма НКВД-н тидамера ваьлла вацара иза...

6 сурт

Авторханов волчу вогу цхъа стаг – Айкх.

Айкх. Ассаламу Іалайкум, Іабдурахъман.

Авторханов. ВаІалайкум Ассалам, вало чохъавер ву вайша.

Айкх. Чохъа а вер ву. Ас деана къамел чохъ дийцар гІоле ду.

Авторханов. Вало ткъа.

Айкх. Со вевзий хьуна?

Авторханов. Цхьанхьа гича санна-м хета суна хьо.

Айкх. Гина хьуна, гина хьуна... Со хьобца мацах гимназехь доьшуш хилла ву-кх...

Авторханов. А-а, ван а ма ву... Маашев...

Айкх. Нийса боху... Маашев Махьма.

Авторханов. Хьо лаа лелий?..

Айкх. Лаа лела... Цхьанхьа болх ца бича ма ца довлий вай.

Авторханов. Мичахь ву хьо балхахь?

Айкх. Рабфакехь ву бохуш ву. Амма ледало тедехкина кхин декхарш а ду сан.

Авторханов. Хлун декхарш ду уьш?

Айкх. Тайп-тайпана. Масала, хинца тедиллина декхар ду: хьо гуттар а тергамехь латтор. Мича вьоду, маца араволу, маца чуволу, хьяьнга вистхуьлу... Цул сов, хьобца денна къамелаш дар а тле диллина суна, хлора клиранна чохь шозза оцу къамелийн хьокъехь отчет яла еза, кехат тле дла а язйина...

Авторханов. Дакхий декхарш ду хьуна тедехкинарш-м.

(велакъежа)

Айкх. Хьо сох кхарда ма кхарда, табдурыхман. Кеша го ас лелош дерг. Хьо сох кхетахьа. Сайн лаамехь лелаш ма вац со. Дан хлума дац-кха...

Авторханов. Со кхетта хьох. Хьайн болх биэ ахь.

Айкх. Ас хьуна цхьа хьехар дийр ду... Ас ценчу даггара боху хьуна. Суна дика евза хьуна и НКВД-е. Цара цкъа юхьарлаьцна стаг вуьтуш вац хьуна. Цара хьо а вуьтур вац. Цундела кхузара длаваха везара хьо. Кхузара гена мел вели а дика дара хьуна.

Авторханов. Сан доттаг! Маашев! Со ведда Колыма водахь а, со лаьцна схьавалор цхьа цуьрриг хала дац кху ледална. Нагахь, ас маьрша а волуш йоккху хан яхъялийта хьуна лаахь, ахь цхьа хлума дан деза.

Айкх. Хлун ду иза?

Авторханов. Сайх лаьцна НКВД-е длаала дезарг ас айсса яздийр ду хьуна. Ахь цу тлера хьайн куьйгаца схьа а яздай, длауо хьайн хьаькамашка. Реза вуй хьо?

Айкх. Дукха чогла реза ву, суна глзкхийн маттахь лартлехь язъян а ма ца хаъа.

Авторханов. Резавелахь, хлора кхо де моссазза долу, хъайн отчет дlаяхъа схъавола...
Вайшиннан барт цхъаьнга а багах ма баккха. Нагахь и ледална тосалахь, со-а, хьо а –
ший а хlаллаквийр ву цара.

Айкх. Кхетта со.

Авторханов. Кхеттехь ларлуш хила!

Айкх. Чогла хир ву. Со вьоду. Кестта схъакхетар ву. лодика йойла!

(Дlавьоду)

7 сурт

Буйса. Авторхановн чохь. Неl туху.

Авторханов. (Не! йоьллуш). Мила вара не! йиттинарг, схъа гучувала.

Халид. Со вара иза, Iабдурахъман.

Авторханов. Халид, хъо ву и?

Халид. Со ву.

Авторханов. Хъо лаа вуй? Хан йоцучу хенахъ?..

Халид. Хенаш къесточохъ дац гIуллакхаш, Iабдурахъман.

Авторханов. ХIун хилла вайна цу бесса... Аьлча а, хIун ду вайна тIекхачаза...

Халид. Вай сихха ца хъийзахъ, кхин а доккханиг ду вайна тIекхача мегаш.

Авторханов. ХIун ду-техъа иза?..

Халид. Соьлжа-гIалин набахтин хъаькаман гIоьнча ву суна вевзаш... Цхъа жуьгти. Даим нохчашна юккъехъ Iийна, нохчийн мотт а хууш. Цо хабар тоьхна: тховса хъо, Iабдурахъман, лоцурволуш а ву, набахти дIа ма кхаьччи, хъуна тоьпаш тухурйолуш а ю...

Авторханов. Цара иза сихха дийрдуйла хиъча, караваха а мегар дара.

Халид. Ахь хлун дуьйцу, акхарошна кара муха воьду?

Авторханов. Делахь, кхин дан хлумма а дац, лам чу а вахана, обаргех дла ца кхетахь.

Халид. Иза некъ бац. Уьш НКВД-с тахана- кхана хлаллакбийр болуш бу.

Авторханов. Ткъа хлун де ас? Ахь алахьа...

Халид. Вайшимма, жима волуш биъна дуй биц-м ца бина ахь?

Авторханов. Ца бицбина. «Ас, Авторханов Абдурахьмана...

Халид. «... Ас, Ошаев Халида дуй буу....

Авторханов. ...Халкъан ирсан дуьхьа ваха, цунна тебоглучу бохамашна дуьхьало а хилла латта.

Халид.... Дегла чохь са мел ду оцу лалашонна къахьега.

Авторханов. ...Гуттар а кыйсам латто вайн къоман ирсехьа!

Халид. И кыйсам длабахьа хьуна битина некъ бац, хьо тховса дла а лаьцна, вуьйр ву боху набахтин хьаькамо... Ткъа... фронт Теркайисте схьакхаьчна. Хьо цул дехьавала веза, кхечу махка длаваха.

Авторханов. Дехъавала... Хлокху ледало а, наха а ямартхо вийр ву-кх сох.

Халид. Ямартхо хьох ледало хинцале а вина ... Цига дехъавала, дуьнене а вайгара бала длабийца... И бу хьуна хьан къийсам.

Авторханов. Бакъду, и ца дахь, кхин суна битина некъ бац... Ши сахьт хан еза суна... гергарчаьрга вистхила...

Халид. Дика ду, ши сахьт хан ю хьуна. Ши сахьт даьлча, тешаме накъост хир ву хьуна машинца кхузахь лаьтташ.

Авторханов. Дела реза хуьлда хьуна. Халид, со виц ма велахь.

Халид. Дала лалашвойла хьо... Длагло... Орца даккха вайн къомана.

(Мар-мара кхета. Халид длавоьду)

Авторханов. Маржа дуьне я! со муха къаста веза-техьа сайн дай баьхначу лаьттаца! Ма хала дуьйцу-кха длакъастар деглах са, и санна хала ду, мохк а буьтуш, длавахар...

Мухлажарийн илли хеза

8 сурт

АСПИРАНТ: Иштта махках вала дийзира яздархочун, Илманчин Авторханов
лабдурахьманан. Амма шен къям дицдина, цуьнан ойла ца еш, цо цхъа де а ца даьккхира.

Шен хъекъалца а, меттан говзаллийца а цо къийсира нохчийн къоман бакъонехъа.

ЗАЙНАЪ. Къийсам? Муха длабаьхъна цуо и къийсам?

АСПИРАНТ. 1948 шарахь цо ООН-е елира нохчийн къям, цхъацца бахъанаш хиттош,
Сталинан ледало хлаллакдарх, ткъа 1944 шарахь, баккхий нах а, зударий а, бераш а ца
къестош, дерриге цера а даьккхина, шелонна, мацалла далийта Казахстанан,
Гирглазийн есачу аренашка охъакхоссарх.

Цул тлаьхъа тайп-тайпанчу шерашкахь, Сталинан зуламечу ледалан адамаш а, къаьмнаш
а хлаллакдеш хилла къиза чарх йовзуйтуш цуо дуккха а киншкаш язйира:
«Происхождение партократии», «Империя Кремля», «Убийство Чечено-Ингушского
народа», «Загадка смерти Сталина», кхиерш.

ЗАЙНАЪ. Аса а ешна Авторхановн цхъа киншка «Мемуараш». Хала йийшира ас

иза...дагна члогла латкъам бо цуо...

АСПИРАНТ. 1953 шарахь Сталин длакъежча, Авторханов лабдурахъман немцойн цхъана газета тле зорба туйхира цунна доггах неалт олуш шатайпа «кадам»: «Длаваха хлокху ткъе итт шарахь , цхъа а бекхам а боцуш, вайн дайн а, вежарийн а цийн хлорда чохь, вайн нанойн, йижарийн бляьрхийн ловраш чохь лийчинарг. Длаваха хлокху лаятта букъ тлехь леллачу, неалт хиллачу наха уггаре а доккха неалт хилларг. Мах дечиган хьокха цуьнан каш чу! Гуттар а неалт доьлхийла цунна тле! Къиза тлом длакхайкхабе цунах дисинчу зуламна!».

Авторханов лабдурахъман шен дерриге а дахарехь Сталинан къизачу ледалан дуьхьал къийсам латтийнехь а, цунна дика хаяра мел оьшуш ду нохчийн къомана Россица долу гергарло.

1992 шарахь Нохчийчохь Дудаев Джахар ледале веъча, Авторханов лабдурахъмана шалачу Германера цуьнга кехат яздира, цу тлехь иштта дешнаш дара: « Глазот ма хьехаделахь, Россица машар лахалахь». Амма цуьнга а ла ца дуьйгира хлетяхь ледална нуьйр тиллинчара...

ЗАЙНАЪ. Мансур, хьо кху чу валлац, нохчийн яздархоша оццул халонаш лайна аьлла дагахь а дацар-кх суна. Ма оьшуш бу и хъан лилманан болх. Суна а, со санначарна а вайн литература а, и язйинарш бовза аьтто бийр бу цуо...

АСПИРАНТ. Сан болх хинца бен бола а ца белла...амма ас дечунна иштта мах хадо хьо тайпа дешархой хилча, кхин дла а лилманехь къахьега хала дац...

ЗАЙНАЪ. Хлокху хъан тептар тлехь Мамакаев лаьрби це го суна. Цуьнан «Нохчийн лаьмнашкахь» це йолу поэма ас оьрсийн маттахь ешна...

АСПИРАНТ. И чога дика ду. Исаева Марема хьобхучу ишколехь доьшуш волчу хенахь дуьйна литературехь къахьега волавеллера Мамакаев лаьрби. Дукха хан ялале цуьнан це гIараелира Нохч-ГIалгIайчохь. Сийлахь-боккха Даймехкан тIом болабелча, кест-кеста радиочухула екара цо Советски къам къийсае кхойкхуш язйина исбаьхьа байташ.

1942 шарахь кхуьуш вогIучу поэтан шен кхоллараллин планаш юкъахйита дийзира. Цу шарахь Соьлжа-гIала веара Л.П. Берия. Партин жигархой а гулбина, кхеташо йира цо. Цигахь цо къамел а дира.

□

ЛАЪРБИ □ МАМАКАЕВ

ДАКЪАЛОЦУРШ:

□

Къона Іаьрби Мамакаев

Іаьрби Мамакаев воккха хилча

Л.П.Берия

А. Солженицын

1 тутмакх

2 тутмакх

3 тутмакх

Къона Абузар

Шима Окуев

Лулахо

Салтий

Нах

I сурт

Л.П. Берия. Накъостий, партин жигархой! Шуьга, нохчийн, гIалгIайн коммунисташка, ас кхайкхина партин, правительствон цIарах хIара дIахьедар дан, иза шуьга шайн шина а кЪоме дIакхачадайтa.

Шуна ма хаЪара, тIом бу дIабобьдуш, фашисташа дIаболийна кЪиза тIом. Цундела деха кЪамелаш дан йиш а яц. Доцца аьлча, ламчохЪ Советан Iедална дуьхьал болийна гIаттам аша шайн ницкЪашца дIа а баьккхина, Советан Iедал метта ца хIоттадахЪ, шу лаьмнашка чудалор ду ЦIечу эскарин дакЪош, цара хилла меттиг а ца юьтуш, дIахьокхур бу и гIаттамхой а, ламчохЪ мел йолу юрт а, кIотар а...ЦхЪа а ца кхоош... ТкЪа шун кЪаьмнаш Кавказан лаьтта тIера дIадохур ду гуттаренна а.

(Тийналла)

Кхеташ дуй ас аьлларг?

(тийналла лаьтта)

Маьхьарий. Кхеташ ду, кхеташ ду...

Берия. Хаттарш дуй?

(тийналла лаьтта)

I. Мамакаев. Сан дара цхьа хаттар...

Берия. Хьо мила ву?

I. Мамакаев. Со – нохчийн поэт Мамакаев Iаьрби ву-кх!

Берия. ХIун ду хьан хаттар?

I. Мамакаев. Лераме накъост Берия! Оцу ламанца йолчу ярташкахь, кIотаршкахь бехачу мискачу нехан хIун бехк бу, цигахь бандиташ гучубовларна? Милицис шен болх бан бежа-кх, бан ма-беззара...

Берия. Схъалаца и бандит! Ас хоуьйтур ду хьуна, болх хьан бан беза!

(Чекисташ чухьовду лаьрби далаца...)

I. Мамакаев. И хьаха дара шуна цахиндерг. Цхьаъ тIе ма гIорталаш! (Тапча а йоккхий, тапча кхуссу)

(Таккха, корак ара а оьккхий, воду. Чекисташа тIаьхьа герзаш кхуьссу).

Берия. Цхьанхьа а гIур вац. Чекистийн бойнаш ю массанхьа а тийсина...

Таккха, нохчий, гIалгIай, кхин дуй цхьаннан хаттар?

(Цхъа а вист ца хуьлу)

Дацахь, вайн цхъаьнакхетар дIадирзи. Шух тхуна везарг оха дIакхойкхур ву вагон чу. Юдикайойла.

2 сурт

АПСПИРАНТ. И лер-алар хиллачул тIаьхъа, Iаьрби Мамакаев масех баттахь лийлира Iедална пeбетташ. Амма, эххар а, НКВД-н айкхаш тIаьхъа а кхиъна, иза чувобллира.

Цигахь, чувобллинчохь, вевзира цунна оьрсийн яздархо Александр Солженицын.

ЗАЙНАЪ. Солженицын?! «Архипелаг Гулаг» язйина волу Александр Исаевич Солженицын вуьйцу ахь?

АСПИРАНТ. Вуьйцу.

ЗАЙНАЪ. Суна иза цкъа а хезна а дацара хьуна. И ду-кх, дуьне кхин башха доккха а дац бохург.

АСПИРАНТ. Дуьне- м доккха дара, Сталина гатдина хилла-кх иза хьекъал долчу нахана...

3 сурт

Набахтин камери чувалаво Iаьрби. Чохь болчара леррина тергалво иза. Iаьрбис шена лакхара меттиг схьалоцу.

I тутмакх. ХIей, чагIалкх, ахь хIун леладо?. Хьан меттиг, дIогахь неIарна уллехь ю!

Iаьрби. Иза хьан меттиг ю!

(Iаьрбис цуьнан мотт дIакхуссу. Леташ чуччавоьду, Iаьрбис, тухий, вожаво).

І тутмакх . Хьо мила ву?

Іаьрби. ХІун бен ду хьуна, со милла хилча а, со уггар хьалха адам ду!

І тутмакх. Нохчо вуй хьо?

Іаьрби. Ву. ХІунда бохура ахь. Хье тІехь яздина-м дац суна, нохчо ву аьлла?

І тутмакх. Амал... амалца вевзар ву муьлхха а нохчо... Делахь, сан хьобца меттиг къийса йиш яц.

(Шен мотт а оьций, дехьа волу)

Солженицын. ЦІе хІун ю хьан?

Іаьрби. ЦІе Іаьрби ю. Іаьрби Мамакаев, нохчийн поэт.

2тутмакх. ХІан, кхин цхьаъ яздархо тІекхийти шуна.

І тутмакх. Кестта яздархойн Союз схъайоьллур ю вай кху чохь. ХІа-ха-ха

Іаьрби. Кхин мила ву кху чохь яздархо?

Солженицын. Со ву - А.И. Солженицын. Ешний ахь, ас язйина хІумма а?

Іаьрби. Ца ешна. Стихаш язйо ахь?

Солженицын. ХІан-хІа, проза язйо, романаш, повесташ. Ахь хІун язйо?

Іаьрби. Ас стихаш язйо, прозехь болх бан дагахь-м ву со.

Солженицын. Хъайна цхъа стихотворени ешахъа.

Іаьрби. Ас нохчийн маттахь язйо.

Солженицын. Нохчийн маттахь йолу стихаш гуттар чІогІа хаза лаба суна, хІунда аьлча, суна хІинццалц цкъа а хезна яц уьш.

Іаьрби. Шуна царех хІумма а кхетар ма дац, стенах язйина а хуур дац.

Солженицын. ХІумма а дац. ДІаолуш долу илли санна ма ю стих. Шен мукъам а, шен ритм а йолуш. Ешахъа, доьху хьоьга.

Іаьрби:

Аренаш аьрцанех

Кхеттачу асанца,

Аьхкенап хьаннаша

Бояра чохь хьулына,

Хьаьрчина Іуьллучу

Ламаройн юьртахь мох

Суьйренца меллаша

ГІаш дего боьллера.

Малх лаххахь цїйбелла

Чарранал гуш бара,

Суьйренца хьаелла,

Юьртахь гIара хезара.

Цхьана лохчу лапгIанан

КетIахь, шайн даггара

Къамел деш, гIайгIане

Ши къонах лаьттара.

(Iаьрби ешна ваьлча, тийналла лаьтта)

Солженицын. Мукъаме, ритмични стихаш ю. Нохчийн мотт хаза бекаш бу, цхьа шатайпа кIеда- мерза мотт болчух тера ду шун мотт. Ткъа стенах лаьцна яра хьан уьш?

Іаьрби. Иза сан «Нохчийн лаьмнашкахь» цІе йолу поэмин хьалхарчу декъан юьхь яра. Оцу моґланашца ас гойту ламанан юрт, цуьнан Іалам, суьйренца хьаькхна мох, чубузу малх, юьртан ғовґланаш.

Солженицын. Баркалла, Іаьрби, нохчийн меттан урок яларна. Эрна хестийна ца хилла иза Лев Толстойс.

Іаьрби. Баркалла, Александр Исаевич.

4 сурт

Набахтин камера. Самаваьлла Солженицин цхьаь лобхуш, кара ца деш.

Солженицын. Уой, мича даха уьш? ХІа-а ахча а дац карош. Ахча-м лачкъийча а ловр дара... Куьзганаш, куьзганаш доцуш ас хІун дийр ду?

Іаьрби. Александр, хьан хІун яйна?

Солженицын. Куызганаш дайна... Дайна аьлча а, лачкыйна-кх. Куызганаш доцуш сан а деша а, я яздан а йиш ма яц.

Іаьрби. (ІІ тутмакх тӀекхойкхуш). ХӀей лаьттарг!

І тутмакх. ХӀун боху ахь?

Іаьрби. Схьавоьл суна тӀе.

І тутмакх. Тевеа, тӀаккха.

Іаьрби. И Іаш верг вевзий хьуна.

І тутмакх. Профессор! Хи-хи-хи.

(Іаьрбис хӀума туху)

Іарби. Яздархо ву иза!

I тутмакх. Дика ду, дика ду, яздархо ву иза, яздархо!

Іарби. Иштта, ас Іамор ду шу яздархо лара.

I тутмакх. Лоруш ву, яздархо. Кхин хІумма дуй, нохчо?

Іаьрби. Ду. Нохчочуьнца дов латто лаьий хьуна а, хьан накъосташна а...

I тутмакх. Суна-м ца лаьа.

Іаьрби. Ца лаьахь, нийсса цхьа сахьт хан ю хьуна, оцу Александр Исаевичан куьзганаш а, ахча а схьадан.

I тутмак. Ас мичара дохьу уьш?

Іаьрби. Хьайна луьучуьра! Я куьзгнаш ахчий, я дов! Айхьа биэ къастам. Кхеттий хьо?

I тутмак. Кхетта. (дІавоьду)

Солженицын. Баркалла хьуна, Іаьрби. Дика ду-кх хьо кху чу нисвелла.

Іаьрби. Ахь баркаллаш баххал, доккха хІума дацара хІара-м.

(Юхавоьгуш II тутмакх а гой)

Хьо юха ма вирзи, лергаш?

І тутмакх. Ахча – тю-тю-тю... доькина.

Іаьрби. Ас дийр ду хьуна тю...тю

І тутмакх. Куьзганаш хлорш ду... Бегаш беш схьаэцнера боху. Вехачо!

(Іаьрбис, схьа оьций, діало Солженицын куьзганаш)

Іаьрби. ХІан, хлорш ду хьуна куьзганаш... Ткъа ахча...

Солженицын. Ахча дитахьа, цунна тІаьхьа-м кхуьура вацара...

ХІара куьзганаш ахь схьадахар ду-кх доккха хІума.

Іаьрби. Уьш кхин хъан хІуманна тІекховдарна со ца кхоьру-кх хьуна.

Солженицын. Баркалла. Ас Казахстанехь тергалбинера нохчий. Уьш нийсо лохуш, харцонна къар ца луш нах бара...иштта хьо а ву...

5 сурт

АСПИРАНТ. Шен маршо йихкинчу оцу дехачу І4 шарахь нохчийн цІе лекха латтош, хаддаза къийсам дІабаьхъира Мамакаев Іаьрбис . Цуьнца чохь хиллачу дукха наха дуьйцура, гІийлачеран гІо лоцуш, гуттар кийча вара иза орцахвала бохуш. Бехк боцуш чубоьхкинчу нехан дахар аттачудаккхийта гІерташ, цо дукха а кехаташ яздора лакхарчу Іедале. Наггахь и бахъан а хІуттий, стаг маьршавоккхуш меттигаш а нислора.

ЗАЙНАЪ. Цхъа Іилманан къайле суна а гучуели хьуна, хьобга ладобгуш Іашшехь...

АСПИРАНТ. ХІун къайле ю иза?

ЗАЙНАЪ. «Архипелаг-Гулаг» киншки тІера нохчех лаьцна дешнаш Солженицына Іаьрби вевзинчул тІехь язйина хилла-кх, суна схъахетарехь...

(Зайнаъ книшка схъаоьцу , йоьшу)

«...Цхъа къам дара, ницкъ баран психологина къар ца луш – къаьсттина адамаш я къийсамхой а боцуш, дийнна къам. Уьш нохчий бара. Цхъа а нохчо цхъанхъа а, цхъана а хенахъ а хъаькамна товриг дан а, я цунна ша дукхавезийта герташ вацара. Амма массо а хенахъ цуьнга шен болу цабезам гойтуш вара кураллийца.»

АСПИРАНТ. 1956-чу шарахъ шарахъ Магаданехъ маьршаваьккхина Мамакаев Iаьрби. Иза шен гергарнаш лъхуш Казахстане вахара, шен халкъ долчу. Цигахъ шийлачу гуьйренан суьйрана цхъана юртахула нохчий лъхуш схъавогIа иза, цIеххъана сецира, шена бевзаш боцу хаза мукъам а хезна, цхъана корехула охъаленаш. Цу коре а хIоьттина, ладобгIуш лаьтташ, поэтана дицделлера массо а хIума, цунна дуьхьалхIуьтттура генарчу даймехкан суьрташ: лаьмнаш, аренаш, раьгIнаш, шовданаш, Терк, Орга...

Иштта и лаьтташ дукха хан яьллера, цуо шен гIорош болу когаш тергал а ца беш. Иза хаавеллачу оцу цийнан хIусамдас чувигнера Iаьрби, шелбеллачу когашна дан деза дарба а деш.

Ткъа поэто дехнера, кхин цкъа а лакхийтахъа и мукъам аьлла ... Цунна хезнарг яра Огинскийн полонез.

(Ека Огинскийн полонез)

6 сурт

АСПИРАНТ. 1956 Алма-Атахь арадала доладелира «Къинхъегаман байракх» цле йолу газет. Цу редакцехь гуллора нохчийн яздархой. Духхъара цигахь гира Мамакаев Іаьрби къона яздархочунна Айдамиров Абузарна. Цу шиннан гергарло тасаделира. Даймахка цадирзича, кхин а чога чгагделира иза.

Іаьрби. Чохь дуй шу? Хъаша теобций аша?

Абузар. Дера оьцу, марша вогийла хьо, Іаьрби!

Іаьрби. Делера маршал хуьлда.

Абузар. Муха кхечи хьо? Некъ хала-м бацара?

Іаьрби. Хинццалц вай динчаьрга хъаьжча, ма хала дац шен махкахь дешдолу некъаш.

Абузар. «Лаамзий, лаамций ас дина некъаш, заманан йохалла, шу марша Іойла...» иштта язйина ахь .

Іарби. Уьш марша а Іойла, даймехкан некъаш марша а догІийла. Схъа ца кхаьчна вайшиннан Шуьйтара хъаша?

Абузар. ХІинца а кхачаза ву.

Іарби. Бехк бац, цуьнан ши некъ бан беза: Шуьйтара гІала а, цигара – Мескета кхаччалц.

(оцу хенахь хеза Шимин аз)

Шима (илли а олуш) : «Лакхарчу ломара лахенга лар йохъуш, сирлачу седанал сайн цІена дог дохъуш, мехкарийн эшаршка, доттагІийн иллешка, ладегІа веъна со, Абузар, хьо волчу...»

Іарби. ЭйтІ, горалера ламаро я! Ламаро волчохь гІар-гІовгІа йоцуш хир дац.

Шима. Ассалом Іалейкум, де дика дойла шун!

Іарби. Ва Іалайкум салам, Далла везийла!

Абузар. Марша вогІийла, Шима! Ва Шима, кхузахь меца хан ю-м ца моьтту хьуна, ма хъашт доцуш беъна ахь ...

Іарби. ХІун ю цуо еанарг?

Абузар. УьстагІан чарх.

Іаьрби. Ламаро Іийр вацара цхьаъ ца лелош.

Шима. Тхан ламарой Іедал ду ша цхьанхьа хьошалга вахале, талла а вьодий, экха дуьйш. Тахана са ма-тессий, лома хьала а ваьлла, баца тІера тхи дожош, дажа арадаьлла лерг сема лу дожийнера ас секх-Іад тоьхна, иза кхуза схьадеъна-кх ас.

Іаьрби. Маржа Шима, дуьненан синкъерамаша аренга дІаийзош, яздархо хила лааро хІусаме чуийзош, ма боккха къийсам бу-кх хьан даг чохь дІабьдуш.

Шима. ВаллахІ, хьо бакъ луйш ву-кх , Іаьрби. Ма дика хии хьуна соьгара хьал.

Іаьрби. Иштта хІумнаш хууш стаг ма ву шун воккха доттагІ . Схьавола, охьахаал суна юххе ший а. Шайн амалех вовшашна жим-жима дакъа дича, дика ши яздархо хир вара шуьшиннах.

Шима. И муха хир ду?

Іаьрби. Абузара шен синтемах жимма дакъа хьоьга кховдийча. Ткъа ахь, Шима, хьайн каде хиларх жимма дакъа Абузаран дича...

Абузар. Цунах гІуллакх хир ду моьттуш вац хьуна со, Іаьрби. Соьга синтеме валалур вац хьуна хІара карзахе ламаро.

Шима.

Маржа кІентий, нохчийн кІентий!

Хан хеназа глур юй-те?

Вовшийн дегнаш доггах дезаш

Вай оьцуш хан хир юй-те?

Сайн доттагий, сайн мостагий

Мерзий-къаьхий буйцу ас.

Уллерчунах дог сан лабац,

Генарчунна доьлху аз.

Кху дуьнено соьга боху: «доттагI атта нис ца ло»,

Амма дог сан къар ма лолахь,

Тахна санна деттало!

ІАЪРБИ. Горалера , Шима, яІ, доттагий ца безаш-м вац хьо. Дош дан а дацара, нохчийн хІора юъртахь синкъерам а бойтуш, вайн махках чекх ца ваьлча!

АБУЗАР. Шаьшшинна тарлахь, со цахь виталаш, йолийна повесть ю сан чекхъяккха езаш...

ШИМА. Ціахь Іе хьо, айхья ялошъерг ялийна ваьлла хьо.

(Бийлало. Арахь лулахо кхойкху)

Лулахо. Абузар! Во, Абузар, Ціахь вуй хьо?

Абузар . Ціахь ву. Чувола, Хьамид.

Лулахо. Ассаламу Іалайкум! Хьеший, шу марша а догийла.

Іаърби. Делан маршалла хуьлда.

Лулахо. ГІалара воглушшехь, чухьоьвзинера со. ХІара морс ду шуна чІогІа чам болуш.

Абузар. Баркал, Хъамид, хлун дара глалахъ?

Лулахо. Со кхин юкъаваха а ца глъртира, Минуткехъ мангалш а эцна , юхавирзира...
майданахъ глаличуъра нах гулбелла бохура.

лаърби. Уъш стенна гулбелла?

Лулахо. Нохчий юхаъ Казахстане длабахийта беа бохуш...цхъа дакъа дара боху
майдана деъна , айина лелош, нохчаша вийна хлара , бохуш...

Шима. Хъажахъа, вайх лаба а ца бохку хлорша-м... нохчийн кленташа хлума тоха еза-кх цу
жлаълешна.

лаърби. лаба а ца бохку...уъш вайх лаба ца бохку

Суьйренга лестина

Сан шерийн йорта,

Дог, шек ма далалахъ

Хъалхе ду алий;

Йисинчу хъайн ханна

Г Поза а далий,

Йоглучу суйренан

Беркат а ларий,

Иуйренна ца динарг

Дан кхиа горта,

Кхетаммий,

Безаммий

Хилийта шорта.

Мох болуш хорта тыхь

Тулгенаш санна,

Даиди,

Даихи

Вахаран денош.

(Іаьрби дог лоций, охъавовьду)

Абузар. Іаьрби, Іаьрби, ахь хІун до?

Шима . Хьуна хІун хилла, Іаьрби..? Лор валаве, лор!

Абузар. ДІавели Іаьрби...Дала гечдойла хьуна...

Шима. Іаьрби! Іаьрбиии!

АСПИРАНТ. Иштта Айдамиров Абузар волчу хьошалгІа вахханчохь дІакхелхира нохчийн поэт Мамакаев Іаьрби. Дукха баланаш лайначу цуьнан дагна чІогІа Іаьткъина хиллера и хаам.

ЗАЙНАЪ. (йольху)

Илли «Даймохк» Мамакаев Іаьрби дешнаш тІехь дІаолу Дагаев Валида.